

Η ΑΝΤΙΑΛΗΨΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΛΟΓΙΩΝ ΠΕΡΙ ΡΥΘΜΟΥ
ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΔΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ
(ΑΡΧΑΙΟΥ, ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ, ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ)
ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΗ' ΚΑΙ ΙΘ' ΑΙΩΝΑ*

ΥΠΟ
ΓΙΑΝΝΗ ΝΙΚ. ΗΛΙΟΥΔΗ, Φιλολόγου

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ.

Είναι γνωστό ότι οι Έλληνες λόγιοι, έως τα μέσα του περασμένου αιώνα, με τον όρο «Έλληνική» έννοοῦσαν τὴν ἀρχαία, τὴ λόγια βυζαντινὴ καὶ τὴ λόγια μεταβυζαντινὴ γλῶσσα· ὑπῆρχε μάλιστα παράδοση μελέτης καὶ διδασκαλίας τῆς Έλληνικῆς στὸν Τουρκοκρατούμενο Έλληνισμό καὶ στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες.

Στὶς ρητορικὲς καὶ τὶς γραμματικὲς τῆς Έλληνικῆς¹ ποὺ ἐκδόθηκαν ἀπὸ Έλληνες λόγιους (στὴ Βενετία, Βιέννη, Βουκουρέστι κ.ά.) εὐρίσκει κανεὶς περιγραφὴ συγκεκριμένης ἀντίληψης περὶ ρυθμοῦ καὶ προσωδιακῆς ἀναγνώσεως. Ἐὰν αὐτὴ ἡ περιγραφὴ εἶναι ἐπιστημονικὰ ὀρθὴ καὶ ἔλκει τὴν καταγωγὴ της ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους γραμματικούς καὶ ρήτορες, ὅπως ἰσχυρίζονται οἱ Έλληνες λόγιοι, τότε ἐμεῖς σήμερα — θὰ φανεῖ παράδοξο — εἵμαστε πολὺ κοντὰ στὴν ἀνακάλυψη τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς προσωδίας τῆς Έλληνικῆς².

* Ἀνακοίνωση στὸ 8ο Γλωσσολογικὸ Συνέδριο τῆς Φιλοσοφικῆς Α.Π.Θ. (27-4-1987).

1. Ἐφεξῆς ὁ ὅρος μετὰ τὴ σημασία ποὺ δίνουν οἱ λόγιοι. Μετὰ τὸν ὅρο κοινὴ ἢ ἀπλὴ οἱ λόγιοι έννοοῦσαν τὴν ὀμιλουμένη γλῶσσα ποὺ στερεῖται προσωδίας, ὀφείλει ὅμως νὰ ἔχει ρυθμὸ βασιζόμενο στὸν ἀριθμὸ τῶν συλλαβῶν καὶ στοὺς τόνους. Βλ. Τέχνη Ρητορικὴ κοινῇ φράσει συνταχθεῖσα παρὰ τοῦ Σοφωτάτου Βικεντίου Δαμωδοῦ Κεφαλληνιέως. Ἐνετίησι 1759, σ. 3, 212, 313. Εἰδικὰ περὶ αὐτοῦ στὸ ἔργο τῆς Β α σ. Μ ό μ π ο υ - Σ τ α - μ ά τ η, Ὁ Βικέντιος Δαμωδός. Βιογραφία - Ἐργογραφία (1700-1752), Ἀθήνα 1982.

2. Ἡ μελέτη αὐτὴ φυσικὰ ἔχει χαρακτῆρα ἐργασίας σὲ ἐξέλιξη καὶ δὲν ἐξαντλεῖ τὸ θέμα.

Α. Η ΑΝΤΙΑΛΗΨΗ ΤΩΝ ΛΟΓΙΩΝ ΠΕΡΙ ΡΥΘΜΟΥ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΗ' ΚΑΙ ΙΘ' ΑΙΩΝΑ.

Περὶ ρυθμοῦ τοῦ ἐλληνικοῦ λόγου πραγματευόμενοι οἱ Ἕλληνες λόγιοι ἀνάγουν τὶς γνώσεις τους κατὰ τὸ πλεῖστον στὴ Ρητορικὴ τοῦ Ἀριστοτέλη. Λέει συγκεκριμένα ὁ Ἀριστοτέλης: «Ὁ δὲ τοῦ σχήματος τῆς λέξεως ἀριθμὸς ῥυθμὸς ἐστὶν οὗ καὶ τὰ μέτρα τμητά· διὸ ῥυθμὸν δεῖ ἔχειν τὸν λόγον, μέτρον δὲ μή, ποίημα γὰρ ἔσται»³.

Καὶ ὁ Κων/νος Οἰκονόμος ἐρμηνεύει: «Εἶναι δὲ ρυθμὸς κατὰ τοῦ φιλοσόφου τὸν ὀρισμὸν, ὁ τοῦ σχήματος τῆς λέξεως ἀριθμὸς, ὅστις συνίσταται ἀπὸ συλλαβὰς καὶ λέξεις καὶ κῶλα, ἀναφορὰν τινα πρὸς ἄλληλα ἔχοντα»⁴. Καὶ παρακάτω συμπληρώνει: «Ὁ ρυθμὸς μετρεῖται ἀπὸ τὸν χρόνον ὁ ὁποῖος κάμνει τὰς συλλαβὰς ἢ μακράς ἢ βραχείας καὶ γεννᾷ τοὺς πόδας, τῶν ὁποίων ἡ διδασκαλία εἶναι ἔργον τῆς ποιητικῆς».

Κατ' ἄλλους «ῥυθμὸς ἐστὶ χρόνων τάξις»⁵.

Ὁ Κων/νος Βαρδαλάχος διατείνεται: «Ρυθμὸς εἶναι ἁρμονία τοῦ λόγου, ἥτις προέρχεται ἀπὸ τὴν εὐταξίαν τῶν συλλαβῶν καὶ τῶν ποδῶν καὶ ἀποτελεῖ τὸν λόγον εὐήκοον καὶ εὐήχον καὶ ἡδύν... Ἡ φράσις δὲν ἀρέσκει, εἰ μὴ ὅταν σύγκειται ἀπὸ καταλλήλους πόδας... Ἡ τέχνη ἔπειτα τὸν ἐτελειοποίησε (ἐν. τὸν ρυθμὸν) καὶ ἐδιόρισε ἐκάστου χαρακτηῖρος τοὺς καταλλήλους πόδας, δηλ. τοῦ ρητορικοῦ, ἱστορικοῦ καὶ διαλογικοῦ»⁶.

Ὁ ἴδιος, ἐρμηνεύοντας τὸν Ἀριστοτέλη: «Μεγαλοπρεπῆς σύνθεσις εἶναι, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅταν τὸ κῶλον ἀρχίζει ἀπὸ προκαταρκτικὸν παίωνα, ὅστις ἔχει μίαν μακρὰν συλλαβὴν καὶ τρεῖς βραχείας καὶ τελειώνει εἰς καταληκτικὸν παίωνα... ὡς τὸ Θουκυδίδου: «Ἦρξατο δὲ τὸ κακὸν ἐξ Αἰθιοπίας». Ἄν ὅμως δὲν ἡμποροῦμεν νὰ μεταχειρισθῶμεν συνεχῶς τοὺς Παίωνας, φθάνει ν' ἀρχίζωμεν, καὶ νὰ τελειώωμεν εἰς μακράς συλλαβὰς»⁷.

3. Βλ. Ρητορικὴ Ἀριστοτέλους, Βιβλίο Γ', 1408b, 29-31 τῆς ἐκδ. Λειψίας τοῦ Ad. Roemer.

4. Κων/νου Οἰκονόμου καὶ πρεσβυτέρου, Τέχνης Ρητορικῆς βιβλία Γ', Βιέννη 1813, σ. 206 κ.έ.

5. Ἀθ. Παρίου, Ρητορικὴ Πραγματεία, ἥτοι Ἑρμογένους τοῦ Ταρσέως Ρητορικῆς τέχνης ἐξήγησις, Ἐνετίησι 1799, σ. 400.

6. Κων/νου Βαρδαλάχου, Τέχνη Ρητορικὴ, Βιέννη 1815, σ. 117.

7. Ὁ.π., σ. 294.

Καὶ ἄλλοῦ λέγει: «Σύνθεσις ψυχρὰ εἶναι, ὅταν δὲν ἔχῃ ρυθμὸν καὶ περιέχῃ πολλὰ μακρά, καθὼς: «Ἦκων ἡμῶν εἰς τὴν χώραν, πάσης ἡμῶν ὀρθῆς οὔσης». Ψυχρὰ ὁμοίως εἶναι ὅταν ἔχῃ συνεχῆ τὰ μέτρα καὶ ὄχι ὅπως οὖν σκεπασμένα...»⁸.

Καὶ σὲ ἄλλο σημειῖο: «Ἡ δὲ τῆς συνθέσεως χάρις γίνεται ἀπὸ τὴν ἀρμονίαν τοῦ μέτρου, τὸ ὅποιον εἶναι δύσκολον νὰ κατορθωθῇ... Σύνθεσις δὲ κακὴ γίνεται, ὅταν ἔχῃ ἀναπαιστικά, καὶ ἄσεμνα μέτρα»⁹.

Καὶ παρακάτω: «Εἰς τὴν συνθήκην δὲν πρέπει νὰ περιεργαζώμεθα παρὰ πολὺ τὴν σύγκρουσιν τῶν φωνηέντων. Νὰ μεταχειριζώμεθα δακτύλους, ἀναπαίστους, παίωνας, ἐνίοτε καὶ ἰάμβους καὶ μάλιστα σπονδείους. Διὰ τὴν ἀνάπαυσιν καὶ τὸν ρυθμὸν, πρέπει νὰ τελειώνῃ ἡ περίοδος εἰς ἡχώδεις καὶ μακρὰς συλλαβάς»¹⁰.

Φωτίζεται καλύτερα τὸ πρόβλημα, ἐὰν ἐπανέλθουμε στὸν Κων/νο Οἰκονόμο: «Ὁ ρυθμὸς γενικῶς εἶναι χρόνου διάρκεια, διοριζομένη ὑπὸ συλλαβῶν ποσότητος, καὶ πρὸς ἄλλην τινὰ ὁμοίαν ἢ διάφορον εὐκόλως συναπτομένη. Ὁ ἐλάχιστος ρυθμὸς καταβαίνει μέχρι τῶν δύο χρόνων καὶ ὄχι περισσότερον· ἀναβαίνει δὲ ἀπὸ τῶν τριῶν ἀρχόμενος ἕως τῶν ὀκτῶ καὶ ἐπέκεινα διὰ τῆς συνθέσεως τῶν ἀπλῶν ποδῶν. Ὁ ρητορικὸς λόγος μέτρον μὲν συλλαβῶν καὶ ρυθμὸν πρέπει νὰ ἔχῃ, ὄχι δὲ καὶ μέτρον στίχου ὅποιουδήποτε γένους»¹¹.

Γιὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ ρυθμοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ λόγου κατάλληλοι πόδες θεωροῦνται κατὰ τὸν Κων. Οἰκονόμο οἱ ἀπλοὶ (δισύλλαβοι καὶ τρισύλλαβοι) καὶ οἱ παίωνες ἐκ τῶν τετρασυλλαβῶν¹².

Στὴ ρητορικὴ του ποὺ ἐκδόθηκε στὴ Βιέννη τὸ 1813, ὁ Κων/νος Οἰκονόμος μᾶς παραθέτει μία περίοδο τοῦ Θουκυδίδη καὶ μία τοῦ Δημοσθένους διακρίνοντας τοὺς ρυθμικοὺς πόδες καὶ τὰ κῶλα: «Οἱ μὲν πολλοὶ τῶν ἐνθάδε ἤδη εἰρηκότες / ἐπαινοῦσι τὸν προσθέντα τῷ νόμῳ τὸν λόγον τόνδε / ὡς καλὸν ἐπὶ τοῖς ἐκ τῶν πολέμων θαπτομένοις ἀγορεύεσθαι αὐτόν». Ἐνταῦθα τρία μὲν τὰ κῶλα. Περιέχει δὲ τὸ μὲν πρῶτον τρεῖς ἐφεξῆς σπονδείους, ἓνα ἀνάπαιστον, καὶ πάλιν σπονδεῖον, ἔπειτα κρητικόν· τὸ δὲ δεύτερον δύο βακχείους, ἀκολουθῶς κρητικόν... Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸν τοῦ Πλάτωνος ἐπιτάφιον, καὶ εἰς τοὺς Δημοσθενικοὺς· οἷον εἰς τὸν περὶ Στεφάνου: Πρῶτον μὲν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῖς θεοῖς εὐχομαι πᾶσι καὶ πάσαις / ὅσῃν εὐνοίαν ἔχων ἐγὼ διατελῶ τῇ τε πόλει καὶ πᾶσιν ὑμῖν / τοσαύτην ὑπάρξαι μοι

8. "Ο.π., σ. 296.

9. "Ο.π., σ. 305.

10. "Ο.π., σ. 305.

11. Κων. Οἰκονόμου, Ρητορικὴ, σ. 210.

12. "Ο.π., σ. 207.

παρ' ὑμῶν εἰς τουτονὶ τὸν ἀγῶνα. Α' κῶλον: 'Ο α' ὑποβάκχειος, β' σπονδεῖος, ἀνάπαιστος...»¹³.

Με τὴν ὥς ἄνω περίοδο πρὸς ἐντόπιση τοῦ ρυθμοῦ τῆς ἀσχολεῖται κατὰ καταπληκτικὴν πράγματι σύμπτωση καὶ ὁ Ed. Norden στὸ ἔργο του «Die antike Kunstprosa», ἐκδεδωμένο τὸ 1898! 'Ο Norden διαπιστώνει τὴν ἐπίδοση τοῦ Δημοσθένους στοὺς κρητικὸς πόδες στὶς καταλήξεις κυρίως τῶν κώλων¹⁴. Γενικὰ ἐντοπίζει τὸ ρυθμὸ τοῦ ρητορικοῦ λόγου κυρίως στὶς καταλήξεις κι ὅχι σ' ὁλόκληρην τὴν περίοδο. Δὲν μᾶς ἀναφέρει ὅμως πούθεν τὴ ρητορικὴ τοῦ Κων/νου Οἰκονόμου· δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι ἐὰν τὴν εἶχε ὑπόψη του (σημειωτέον ὅτι ἐκδόθηκε τὸ 1813 στὴ Βιέννη!) θὰ μᾶς εἶχε περιγράψει πάρα πολὺ καλὰ τὰ περὶ ρυθμοῦ τοῦ 'Ελληνικοῦ λόγου.

Βέβαια καὶ ἄλλοι Εὐρωπαῖοι ἐρευνητὲς μετὰ τὸν Norden ἀσχολήθηκαν καὶ ἐπεσημάναν ρυθμὸ στὶς καταλήξεις τῶν κώλων¹⁵.

Μαρτυρίες περὶ ρυθμοῦ ὡς ἀναγκαίου χαρακτηριστικοῦ τοῦ 'Ελληνικοῦ λόγου ὑπάρχουν καὶ σὲ Χφφ ρητορικῆς τῶν παλαιότερων.

'Απὸ τὸν Κωδ. 1187 τῆς 'Εθν. Βιβλ. 'Ελλάδος (γραμμένο στὸ 2ο μιστὸ τοῦ 17ου αἰ.) Περί Ρητορικῆς τέχνης σύντομος παράδοσις παρὰ Γερασίου Βλάχου τοῦ Κρητός: 'Ἐρ. Πόσα εἰσὶν ἀναγκαῖα ἐν τῇ τῶν περιόδων συντάξει; 'Απόκρ. Δύο· ἀριθμὸς ἀμέλει καὶ πλάτος περὶ ὧν ἰδίᾳ λεκτέον. 'Ἐρ. Τί ἐστὶν ἀρυθμός; 'Αποκ. 'Αρυθμός ρυθμός ἐστίν, οὐ μέντοι γε ἀκριβὴς τε καὶ λιγυρός, οἷος ὁ τῶν ποιημάτων τε καὶ ἱαμβείων, οὔτε δὲ ἀποκεκρυμμένους καὶ ἀφανῆς, ὡς καὶ αἰσθητὸς εἶναι καὶ κεχαρισμένους τοῖς ἀκούουσι γίνεσθαι. 'Ἐρ. Πόθεν κρέμαται ὁ ρυθμός; 'Απ. 'Ἐκ τινος ποσότητος τῶν συλλαβῶν, καὶ συνθέσεως τῶν φωνῶν...»¹⁶.

'Απὸ τὸν Κώδ. 1193 (18ου αἰ.) ΕΒΕ στὰ περὶ κλιμακωτοῦ σχήματος: «Μάλιστα δὲ ὁ περικαλλὲς λόγος συνθήκης δέεται καὶ ρυθμοῦ· γίνεταί δὲ τοῦτο ὁπηνίκα ὁ λόγος ἔμμετρος τις εἶναι δοκεῖ, καὶ ἤχόν τινα ἀποτελεῖν, ἔχει δ' ἂν οὕτω πρῶτον... εἰ ἔχει πόδας συγγενεῖς ἀλλήλων, ἀλλὰ μὴ ἀναρμόστους ὥστε τραχύνειν τὸν λόγον...»¹⁷.

13. "Ο.π., σ. 208.

14. Ed. Norden, Die antike Kunstprosa, Leipzig 1898, Β' τόμ., σ. 914, 915.

15. A. Lesky, 'Ιστορία τῆς 'Αρχ. 'Ελλ. λογοτεχνίας, μετὰφρ. 'Α γ. Τσοπανάκη, Θεσ/νίκη 1972, 2η ἐκδοσις, σ. 509, ὅπου σχετικὴ βιβλιογραφία.

16. Κώδ. 1187 τῆς 'Εθν. Βιβλιοθήκης 'Αθηνῶν (φφ. 98v-99r). Γιά τὸν Κρητικὸ λόγιό βλ. Β. Τατάκη, Γεράσιμος Βλάχος ὁ Κρῆς (1605/7-1685), Βενετία 1973 καὶ Βασιλικῆς Μπόμπου - Σταμάτη, Παρατηρήσεις στὰ χειρόγραφα τοῦ Γερασίου Βλάχου, 'Ελληνικά 28 (1975) 375-393.

17. Κώδ. 1193 (φ 103r), 'Εθν. Βιβλιοθήκης 'Ελλάδος.

Καὶ ἀπὸ ἄλλο Χφ. ρητορικῆς τοῦ 18ου αἰ. ἀντλοῦμε ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιὰ τὴ χρῆση ρυθμικῶν ποδῶν στὸ λόγο· γιὰ τὸ κάλλος τοῦ λόγου στὸ κλιμακωτὸ σχῆμα ἀπαραίτητη προϋπόθεση εἶναι νὰ «ἔχει πόδας συγγενεῖς ἀλλήλων (ὡς δάκτυλον καὶ ἀνάπαιστον) ἀλλὰ μὴ ἀναρμόστους (οὕτως: σπονδεῖον καὶ μὴ καὶ πυρρίχιον, πάντῃ γὰρ οὗτοι ἐναντίοι)» καθὼς καὶ νὰ «ἔχει μέρη λόγου, μὴ ἰσοσύλλαβα, μηδὲ ἰσόχρονα οἷον ἐκ σπονδείου μόνον, ἢ ἐξ ἰάμβων, ἢ ἐκ δακτύλων, ἀλλ' ἐκ διαφόρων»¹⁸.

Καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ ἰδίου Χφ.: «Σεμνὴ δὲ συνθήκη ἢ μὴ περὶ συμπλήξεως φωνηέντων σμικρολογουμένη, ἀλλὰ δακτυλικὴ καὶ ἀναπαιστική, καὶ ἀνάπαιστος οὐ μικραῖς συλλαβαῖς γινομένη, ἐξ ὧν καὶ ὁ συνιστάμενος ρυθμὸς ἂν γένοιτο, μεγαλόφωνος ὧν, καὶ ἐμπιπλῶν τὴν ἀκοήν, ἀλλ' οὐ σφοδρός, οὔτε ὠδικός»¹⁹.

Καὶ τὸ κάλλος τοῦ λόγου ἐπιτυγχάνει «ρhythμός ὁ ἡχώδης καὶ ἑμμετρος καὶ κρουστικός ἐκ ποικίλων ποδῶν μουσικῆς νόμῳ συνεστηκός»²⁰.

Γιὰ τὴν περίοδο πραγματευόμενος ὁ συγγραφεὺς τοῦ Χφ ἐρωτᾷ: «Πῶς ἂν ἡ περίοδος εὐρυθμὸς γένοιτο; — Ἐκ τῶν ρυθμικῶν καὶ ἀξιοματικῶν ποδῶν συνισταμένη»²¹. Καὶ ἀμέσως ἐκθέτει τοὺς ρυθμικοὺς πόδες, δηλ. τοὺς δισύλλαβους, τρισύλλαβους καὶ τοὺς παῖωνες ἐκ τῶν τετρασυλλάβων.

Ἡ περίοδος σχηματίζεται ἀπὸ κῶλα τῶν ὁποίων οἱ λέξεις συντίθενται ἔτσι ὥστε νὰ ἐμφανίζουν ρυθμό. «Ὡςπερ τὰ ἔπη τοῖς μέτροις ἀναπαύεται, οὕτως ὁ λόγος τοῖς κῶλοις»²².

Γιὰ τὸν ὀρισμὸ τῆς περιόδου ὁ Κων/νος Οἰκονόμος ἀνατρέχει πάλι στὴ Ρητορικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀλλὰ καὶ σὲ μεταγενέστερους. «Εἶναι δὲ περίοδος κατ' Ἀριστοτέλην, λέξις ἔχουσα ἀρχὴν καὶ τελευτὴν αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, καὶ μέγεθος εὐσύνοπτον· ἢ κατ' ἄλλους λόγους ὡς εἰς περιοχὴν τινα ἐγκλεισμένος, προτρέχων, διάνοιαν ἔχων ἀπλῆν, αὐτοτελῆ, καὶ ἀπόλυτον· ἢ λόγος ἐπιχειρήματος συγκλειστικός. Συμβάλλει δὲ ἡ περίοδος ὅχι μόνον εἰς ἡδύτητα, ἀλλὰ καὶ εἰς εὐμάθειαν λόγου, ὅστις, ὁπόταν μὲν ἔχη περιόδους, λέγεται κατεστραμμένος, ὡς καταστρέφων καὶ καταντῶν εἰς τὸ πέρας, ὅθεν καὶ εὐμνημόνευτος γίνεται· ὅταν δὲ διὰ συνδετικῶν μορίων συμπλέκηται, καὶ δὲν τελειῶνῃ, πρὶν τελειώσῃ τὸ πρᾶγμα, λέγεται εἰρόμενος, ἢ λέξις εἰρομένη, συμπλεκόμενη δηλονότι, καὶ καθ' ἑαυτὴν ἀπέραντος»²³.

Ὁ Ἑλληνικὸς λόγος λοιπὸν εἶναι ἢ «κατεστραμμένος ἐν περιόδοις» ἢ «εἰρόμενος».

18. Κώδ. 4070, σελ. 154, EBE.

19. "Ο.π., σ. 245.

20. "Ο.π., σ. 252.

21. "Ο.π., σ. 279.

22. "Ο.π., σ. 145.

23. Κων. Οἰκονόμου, Ρητορικὴ, σ. 195, 196.

Καὶ ἐπεὶδὴ τὸ πρᾶγμα θέλει διευκρίνιση καὶ ἐρμηνεία, παρουσιάζω διὰ παραδειγμάτων τὴν προσωπική μου κατανόηση τῶν ὄρων ἐμπερίοδος λόγος καὶ εἰρόμενος. Παράδειγμα «κατεστραμμένου ἐν περιόδῳ λόγου» ἀπὸ τὸν Γοργία τοῦ Πλάτωνος: «Πάρεστι τούτου πείραν, / ὦ Χαιρεφῶν, λαμβάνειν». Παρατηροῦμε ὅτι στὴν πρώτη φωνητικὴ ἐνότητα ἢ στὴν «ἀρχὴν» κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, δηλ. στὸ «πάρεστι τούτου πείραν» δὲν ἔχουμε κάποιο νόημα, ἐνῶ μὲ τὴ δευτέρη φωνητικὴ ἐνότητα, («τὴν τελευτήν»), ὁ λόγος «καταστρέφει καὶ καταντᾷ εἰς τὸ πέρας» καὶ ἔτσι ὁλοκληρώνεται, κλείνει, σχηματίζεται περίοδος — κύκλος! Ἡ χρονικὴ ποσότητα τῶν δύο φωνητικῶν ἐνοτήτων εἶναι 12-12 (καὶ ἔτσι ἐμφανίζεται ρυθμὸς) καὶ εἶναι ἀξιοπαρατήρητη ἡ ἀντιστοιχία τῶν τόνων. Γενικὰ παρατήρησα ὅτι ἐπιδιώκεται ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς ἡ ἀντιστοιχία τοῦλάχιστον ἑνὸς ὀξέος τόνου μεταξὺ δύο φωνητικῶν ἐνοτήτων αποτελούντων ρυθμό. Ἄλλο παράδειγμα ἐμπερίοδος λόγου ἀπὸ τὸν κατὰ Ἑρατοσθένους λόγο τοῦ Λυσίου: «Οὐκ ἄρξασθαι μοι δοκεῖ ἄπορον εἶναι, / ὦ ἄνδρες δικασταί, τῆς κατηγορίας / ἀλλὰ παύσασθαι λέγοντι». Ἐδῶ ἡ μονόκωλος περίοδος φέρει καὶ «κατὰ τὸ τέλος καμπήν»²⁴. Ὑπάρχουν καὶ δίκωλοι καὶ τρίκωλοι καὶ τετράκωλοι περίοδοι.

Παράδειγμα εἰρομένου λόγου ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο: «Ἡροδότου Ἀλικαρνησέος / ἱστορίας ἀπόδεξις ἦδε». Καὶ ἡ πρώτη καὶ ἡ δευτέρη φωνητικὴ ἐνότητα ἔχουν κάποιο νόημα· καὶ ἐδῶ παρατηρεῖται ρυθμικὴ ἀντιστοιχία (14-14) καὶ ἀντιστοιχία τόνων, ἀλλὰ ὁ λόγος δὲν εἶναι περιοδικὸς ὑπὸ τὴν ἔννοια πού περιγράψαμε παραπάνω.

Ὁ εἰρόμενος λόγος ἀπαντᾷ στὰ πρῶτα στάδια τῆς Ἑλληνικῆς γραμματείας, στοὺς λογογράφους καὶ τὸν Ἡρόδοτο, καθὼς μᾶς πληροφορεῖ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ἀκόμη καὶ στὴ δημόδιη γραμματεία, ἐνῶ ὁ ἐμπερίοδος λόγος ἀποτελεῖ προηγμένη σύνθεση πεζοῦ λόγου, πού καλλιεργεῖται κυρίως ἀπὸ τοὺς ρήτορες ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους πεζογράφους.

Αὐτονόητο ἀπὸ τὰ παραπάνω ὅτι δὲν πρέπει νὰ ταυτίζουμε τὸν ἐμπερίοδο καὶ τὸν εἰρόμενο λόγο μὲ τὴν καθ' ὑπόταξιν καὶ κατὰ παράταξιν σύνταξιν ἀντίστοιχα, διότι καθορίζονται μὲ τελείως διαφορετικὰ κριτήρια (ρυθμὸς - σύνδεσμοι).

Κάπως ἔτσι λοιπὸν ἀντιλαμβάνονταν οἱ λόγιοι τοῦ ιη' αἰ. τὸν ρυθμὸ τοῦ πεζοῦ λόγου τῶν παλαιότερων — ἀξίζει νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι πεζὸς ἐκ τοῦ ποδός, δηλ. ὁ λόγος πού βαίνει σὲ πόδες²⁵ (ρυθμικοὺς καὶ ὄχι μετρικοὺς

24. Ἀπὸ τὸν Κώδ. 74 (φ. 3ν κ.ε.) τῆς βιβλ. τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, πολὺ ἐνδιαφέρουσα ἀνάλυση περὶ περιόδων ἀπὸ τὸν Ἀν. Γόρδιο, Νέος Ἑλληνομνήμων Δ' (1907) 109.

25. Οἱ Liddell - Scott προβαίνουν στὴν ἐρμηνεία: πεζός· μεταφορικῶς ἐπὶ τοῦ λόγου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ποιητικὸς.

φυσικά) — κι' ἔτσι ἐπεδίωκαν, εὐρυθμο δὴλ., νὰ συνθέτουν τὸν ἰδικό του πεζὺ λόγο ὁ καθεὶς: «Οἱ πάλαι πεζῇ ρητορεύοντες, σπουδὴν ὅτι πλείστην ἐποιοῦντο ἀπομιμεῖσθαι, τὸν δυνατὸν τρόπον, τοιαύτη δὴλ. συνθήκη χρώμενοι, καὶ οὕτω πως τοῖς κώλοις τοῦ λόγου διαναπαύοντες, ὥστε τὸ ἐξ ἀμφοῖν τούτοις γινόμενον, εἴτ' οὖν ἡ εὐηχία, εἰ καὶ μὴ αὐτόχρομα ρυθμὸς ἦν ποιητικός, ἀλλ' οὐδὲ πάνυ πόρρω τοῦ ποιητικοῦ ἐδόκει φέρεσθαι. Καὶ μάρτυρες ἀξιοπιστότατοι ὅ,τε Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς ἀρχαιότατος ἀνὴρ, καὶ μετ' αὐτὸν Λογγῖνος ὁ φιλόλογος, οἳ καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ποιητικῶν μέτρων τε καὶ ποδῶν τοῖς τοῦ Δημοσθένους ἐφαρμόττουσι λόγοις, καὶ τοῖς λοιποῖς τῶν ἀρχαίων ρητόρων... Ἐμείνει δὲ καὶ μέχρις ἡμῶν τούνομα, καὶ μάλα ἐπιμελῶς ἡμῖν παραινοῦσιν οἱ τὰς τέχνας γράφοντες, ρυθμῷ χρῆσθαι τὰ χυδαῖα ταῦτα καὶ δυστυχῇ γράφοντας καὶ λέγοντας, ρυθμῷ δὲ ἄνευ ἀριθμοῦ, πῶς ἔνεστι γενέσθαι; Καὶ γὰρ δὴ τῷ ὄντι ἀριθμὸς τίς ἐστὶν ὁ ρυθμὸς, τοῖς τῶν ποδῶν μέτροις ἀποτελούμενος»²⁶.

Κατὰ συνέπεια τὸν λόγον ποὺ δὲν ἐμφάνιζε «εὐταξία συλλαβῶν καὶ ποδῶν» τὸν ὀνόμαζαν χυδαῖο, δὴλ. συγκεχυμένο κατὰ τοὺς ρυθμικοὺς πόδες καὶ ἄρρυθμο. Ὁ ὅρος χυδαῖος λοιπὸν χρησιμοποιοῦνταν ὡς ρητορικὸς-φιλολογικὸς ὅρος — μάλιστα ἀριστοτελικῆς προέλευσης²⁷ — ἐνῶ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ παρασμένου αἰῶνα ὡς τὰ σήμερα νοεῖται ὑπὸ ἡθικὴ σημασία²⁸.

Τὸ πρόβλημα διασαφηνίζεται καὶ μὲ τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα ἀπὸ τῆς Ρητορικῆς τοῦ Νεοφ. Βάμβας: «Φυλάττοντες τὸ σοφὸν παράγγελμα τοῦ Κικέρωνος: *Neque numerosa oratio debet esse ut poema, neque extra numerum ut sermo vulgi*» καὶ ὁ Βάμβας μεταφράζει: «Ὁ λόγος οὔτε εὐρυθμὸς πρέπει νὰ εἶναι ὡς τὰ ποιήματα, οὔτε ἄρρυθμὸς ὡς τῶν χυδαίων αἱ ὁμιλίαι»²⁹.

Ἀσφαλῶς μετὰ τὰ ὅσα ἐξετέθησαν, ἐγείρεται τὸ ἐρώτημα γιατί λησμονήθηκε ἡ ἀντίληψη αὕτη περὶ ρυθμοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ λόγου.

Ἀπ' ὅσο μπόρεσα νὰ ἐρευνήσω, τὸ πρῶτο ἐγχειρίδιο Ρητορικῆς τοῦ

26. Ἄ θ. Παρίου, ὁ.π., σ. 430, 431.

27. Ἀριστοτέλους Ρητορικὴ, βιβλ. Γ' 1409b 5-8. «Ἀριθμὸν γὰρ ἔχει ἡ ἐν περιόδοις λέξις... διὸ καὶ τὰ μέτρα πάντες μνημονεύουσι μᾶλλον τῶν χυδαίων ἀριθμὸν γὰρ ἔχει...».

28. Ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς ἐρμηνεύει τὸν ὅρο χυδαῖα γλῶσσα ὡς λαϊκὴ, βλ. Ὁ Κοραῆς καὶ ἡ ἐποχὴ του, Βασικὴ Βιβλιοθήκη, σ. 364.

29. Νεοφ. Βάμβας, Ρητορικὴ, Παρίσι 1813, σ. 225, 226. Αὐτονόητο ὅτι ἡ Λατινικὴ ἔχει ρυθμὸ βασιζόμενο στὴν ἐναλλαγὴ ρυθμικῶν ποδῶν κατὰ μίμηση τῆς Ἑλληνικῆς. Σημειωτέον ὅτι ὁ Νεοφ. Βάμβας ποὺ δίδαξε Ρητορικὴ στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ Πανεπ. Ἀθηνῶν, δὲν περιγράφει σαφῶς τὸ ἐγχειρίδιό του τὰ περὶ ρυθμοῦ καὶ μᾶλλον ἀγνοεῖ τὴν ἀντίληψη τῶν λογίων περὶ προσώδιας. Ἐτσι ἐξηγεῖται ἡ ἀνακοπὴ τῆς παραδόσεως αὐτῆς τῆς ἀντιλήψεως.

Χ. Παμπούκη, ποὺ ἐνέκρινε τὸ νεοελληνικὸ κράτος γιὰ διδασκαλία στὰ Σχολεῖα, διαστρέφει τὴ μέχρι τότε παράδοση περὶ ρυθμοῦ. Ὁ Χ. Παμπούκης γνωρίζει τὴν ὑπαρξὴ προσωδιακῶν ρυθμικῶν ποδῶν στὸν Ἑλληνικὸ λόγο, ἀλλὰ παραδόξως προτείνει τὴν ἀντικατάστασίν τους μὲ ἀντίστοιχους ρυθμοτονικούς: «Ἀντικαθιστῶντες λοιπὸν ἡμεῖς, ἐκ μιᾶς ἢ περισσοτέρων λέξεων, ἐν ἀρχῇ μὲν τοῦ κώλου τέσσαρας συλλαβάς, τονουμένης τῆς πρώτης, ἀντὶ τοῦ α' παίωνος (—υυυ) ἐν τέλει δὲ ἰσαριθμούς ἀλλὰ τονουμένης τῆς τετάρτης, ἀντὶ τοῦ δ' παίωνος (υυυ—) ἀναλαμβάνομεν, ὅσον ἐπὶ τοῦ παρόντος ἔνεστι, τὸν ἐν τοῖς κώλοις ρυθμὸν τῶν ἀρχαίων· οἷον, ἅπαντες ἐπράξαμεν αὐθόρμητοι ὁρθῶς. Ζητοῦμεν δὲ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ κανόνος τούτου κατὰ τὸ δυνατόν, καὶ μάλιστα ἐν ἀρχῇ»³⁰. Σὲ μεταγενέστερη ρητορικὴ ἐκλείπει παντελῶς ἡ περὶ ρυθμοῦ διδασκαλία.

30. Χ. Παμπούκη, Πεζογραφικὴ καλλιλογία· ἥτοι Ρητορικὴ ἢ Ρητορεία, ἐν Ἀθήναις 1857, σ. 132.

Β. Η ΑΝΤΙΑΛΗΨΗ ΠΕΡΙ ΠΡΟΣΩΔΙΑΚΗΣ ΠΡΟΦΟΡΑΣ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΟ 18^ο ΚΑΙ 19^ο ΑΙΩΝΑ.

Ἡ παράδοση μελέτης καὶ διδασκαλίας τῆς Ἑλληνικῆς καὶ στὸν Τουρκοκρατούμενο Ἑλληνισμό καὶ στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες διασώζει καὶ ἀντίληψη περὶ προσωδιακῆς προφορᾶς.

Γιὰ τοὺς Ἑλληνες λόγιους «προσωδία ἐστὶ τόνος φωνῆς ἐγγραμμάτου· αἱ δὲ προσωδαίαι εἰσὶ δέκα· ὀξεῖα, βαρεῖα, περισπωμένη, μακρά, βραχεῖα, δασεῖα, ψιλὴ, ἀπόστροφος, ὕφεν καὶ ὑποδιαστολή. Ἡ προσωδία διαιρεῖται εἰς τέτταρα· εἰς τόνους, χρόνους, πνεύματα καὶ πάθη»³¹. «Μέρος πρῶτον τῆς Γραμματικῆς, ἐντριβῆς ἀνάγνωσις κατὰ προσωδίας»³².

Στὶς ρητορικὲς τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰ. ὑπάρχουν σαφέστατες μαρτυρίες περὶ προσωδιακῆς προφορᾶς τοῦ ἐλληνικοῦ λόγου· ἀπὸ τὸν Κώδ. 1193 (18ου αἰ.) τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης: «Μάλιστα δὲ ὁ περικαλλὲς λόγος συνθήκης δέεται καὶ ρυθμοῦ· γίνεται δὲ τοῦτο ὅπηνίκα ὁ λόγος ἔμμετρος τις εἶναι δοκεῖ, καὶ ἤχον τινα ἀποτελεῖν, ἔχει δ' ἂν οὕτω πρῶτον... βον, εἰ ἔχει πόδας συγγενεῖς ἀλλήλων, ἀλλὰ μὴ ἀναρμόστους ὥστε τραχύνειν τὸν λόγον...»³³.

Ἀπὸ ἄλλο Χφ. τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης: «Σεμνὴ δὲ συνθήκη ἡ μὴ περὶ συμπλήξεως φωνηέντων σμικρολογουμένη, ἀλλὰ δακτυλικὴ καὶ ἀναπαιστική, καὶ ἀνάπαυσις οὐ μακράις συλλαβαῖς γινομένη, ἐξ ὧν καὶ ὁ συνιστάμενος ρυθμὸς ἂν γένοιτο μεγαλόφωνος ὧν καὶ ἐμπιπλῶν τὴν ἀκοήν, ἀλλ' οὐ σφοδρός, οὔτε ὀδινός»³⁴. Καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο διαβάζουμε, ὅτι τὸ κάλλος τοῦ λόγου ἐπιτυγχάνει «ρυθμὸς ὁ ἡχώδης καὶ ἔμμετρος καὶ κρουστικὸς ἐκ ποικίλων ποδῶν μουσικῆς νόμῳ συνεστηκός»³⁵.

Ἀλλὰ καὶ στὴ Ρητορικὴ τοῦ Κων/νου Βαρδαλάχου ἀπαντᾶται ἡ ἀντίληψη περὶ προσωδιακῆς προφορᾶς τοῦ ἐλληνικοῦ λόγου: «Ρυθμὸς εἶναι ἁρμο-

31. Γ. Σοῦγδουρῆ, Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς, Ἐνετίησι 1763, σ. 13. Ὁ ὅρισμός εἶναι ὁ ἴδιος σὲ ὅλες τὶς Ἑλληνικὲς Γραμματικὲς, ποὺ ἐκδόθηκαν ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ὅπως στὴν πρώτη ἐλληνικὴ ἐκδοσὴ τῆς Γραμματικῆς τοῦ Κων/νου Λασκάρεως.

32. Κώδ. 1090 (φ 12r), 1092 (φ 116v) Ἑθν. Βιβλιοθήκης Ἑλλάδος.

33. Κώδ. 1193 (18ου αἰ.) Ἑθν. Βιβλ. (φ. 103r).

34. Κώδ. 4070, σελ. 245, ΕΒΕ.

35. Ὁ.π., σ. 252.

νία τοῦ λόγου, ἥτις προέρχεται ἀπὸ τὴν εὐταξία τῶν συλλαβῶν καὶ τῶν ποδῶν καὶ ἀποτελεῖ τὸν λόγον εὐήκοον καὶ εὐήχον καὶ ἡδύν»³⁶.

Ἐπίσης καὶ γιὰ τὸν Κων/νο Οἰκονόμο διαπιστώνεται, ἀπ' ὅσα γράφει στὴ Ρητορική του, ὅτι εἶχε σαφῇ ἀντίληψη περὶ προσωδιακῆς προφορᾶς τῆς Ἑλληνικῆς: «Καθὼς εἰς τοὺς μουσικοὺς καὶ τὸ κάλλιστον μέλος χωρὶς ρυθμὸν γίνεται ἀηδές, οὕτω καὶ ὁ ἐμμελέστατος ρητορικὸς λόγος, ρυθμὸν μὴ ἔχων, χάνει πολὺ ἀπὸ τὴν δυνάμιν του...»³⁷. Ὁ ρυθμὸς γενικῶς εἶναι χρόνου διάρκεια... Ὁ ἐλάχιστος ρυθμὸς καταβαίνει μέχρι τῶν δύο χρόνων καὶ ὅχι περισσότερον· ἀναβαίνει δὲ ἀπὸ τῶν τριῶν ἀρχόμενος ἕως τῶν ὀκτὼ καὶ ἐπέκεινα διὰ τῆς συνθέσεως τῶν ποδῶν»³⁸.

Ὁ Κων/νος Οἰκονόμος ἐγνώριζε ὅτι οἱ σύγχρονοί του Ἕλληνες ἀγνοοῦσαν τὸν προσωδιακὸ ρυθμὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου, ἀλλὰ ἤλπιζε ὅτι μὲ τὴ διδασκαλία θὰ ἀποκτοῦσαν καὶ πάλιν τὴν αἴσθησίν του: «Ὁ ρυθμὸς μετρεῖται ἀπὸ τὸν χρόνον, ὁ ὁποῖος κάμνει τὰς συλλαβάς ἢ μακράς ἢ βραχείας καὶ γεννᾷ τοὺς πόδας, τῶν ὁποίων ἡ διδασκαλία εἶναι ἔργον τῆς ποιητικῆς. Εἰς τὴν λαλουμένην ἡμῶν γλῶσσαν, ὁ ρυθμὸς συνίσταται μόνον εἰς τῶν συλλαβῶν τὸ διάστημα τὸ δὲ μέτρον τῆς ποσότητος αὐτῶν, ὅστις εἶναι ὁ χρόνος, δὲν δύνανται πλέον νὰ διακρίνωσιν αἱ δυστυχεῖς τῶν Ἑλλήνων ἀκοαί...»³⁹.

Πῶς ὅμως μπορούμε ἐμεῖς σήμερα νὰ ἔχουμε κάποια ἀκουστικὴ ἐμπειρία τῆς προσωδιακῆς ἀπαγγελίας, ὅπως τὴν ἀντιλαμβάνονταν οἱ λόγιοι τῆς Ἑλληνικῆς παραδόσεως κατὰ τὸν 18ο καὶ 19ο αἰῶνα;

Ὁ Κων/νος Οἰκονόμος στὸ ἔργο του «Περὶ γνησίας προφορᾶς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης» διατείνεται, «ὅτι εἰς τὴν ἀγίαν ἡμῶν ἐκκλησίαν διὰ τῶν θείων Γραφῶν, καὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀγίων πατέρων, καὶ τῆς μυσταγωγίας τῶν ἱερῶν τελετῶν... διεφυλάχθη ὡσαύτως ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα μὲ τὴν ἀνόθευτον αὐτῆς ἐκφώνησιν καὶ προσοδίαν. Πάντοτε προφέρομεν καὶ τὰς προσευχὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς ἀναγνώσεις καὶ τῶν δογμάτων τῆς πίστεως τὴν ὁμολογίαν ὁμοφώνως καὶ ὁμοτόνως μὲ τοὺς παλαιοὺς ἡμῶν πατέρας καὶ διδασκάλους τῆς εὐσεβείας, παρὰ τῶν ὁποίων ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν ἀκόμη χρόνων παρελάβομεν τὰ ρήματα τῆς αἰωνίου ζωῆς· ὅτι ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τοῦ Βυζαντίου ἕως εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν παλιγγενεσίας δὲν ἐξέλιπον ἀπὸ τὸ γένος σχολεῖα κατὰ τόπους, ὅπου ἐδιδάσκετο ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα... κατὰ τοὺς κανόνας τῶν ἀρχαίων Γραμματικῶν»⁴⁰.

36. Κων/νου Βαρδαλάχου, Ρητορική Τέχνη, Βιέννη 1815, σελ. 117.

37. Κων/νου Οἰκονόμου, Τέχνης Ρητορικῆς βιβλ. Γ', Βιέννη 1813, σ. 205.

38. Ὁ.π., σ. 209, 210.

39. Ὁ.π., σ. 206.

40. Κων/νου Οἰκονόμου, Περὶ τῆς γνησίας προφορᾶς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, Πιερρούπολη 1830, σ. 746 κ.ε.

Καὶ σὲ ἄλλο σημειῖο: «Εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Ἀσίαν, εἰς πᾶσαν χώραν τῆς οἰκουμένης πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς καὶ νότον καὶ βορρᾶν, ὅπου ὑπάρχει Γραικικὴ ἐκκλησία, μετὰ τὴν αὐτὴν προφορὰν καὶ προσῳδίαν ἀπαρραλλάκτως ἐκφωνοῦνται ὑπὸ τε τῶν ἰδιωτῶν καὶ τῶν πεπαιδευμένων ἀπάντων αἱ προσευχαί»⁴¹.

Σημαντικὴ καὶ ἰσχυρὴ ἐνδειξὴ γιὰ τὴν ἀλήθεια τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ Κων/νου Οἰκονόμου μᾶς προσφέρει ἡ γραφὴ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου σὲ Χφφ τοῦ 11ου αἰ. τῆς Μ. Λαύρας Ἀγίου Ὁρους καὶ Διονυσίου⁴². «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος. καὶ ὁ λόγος. ἦν πρὸς τὸν Θεόν. καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος + οὗτος ἦν. ἐν ἀρχῇ...» Παρατηροῦμε ὅτι ὁ ἀντιγραφεὺς τοῦ Χφ διακρίνει μετὰ τὴ στίξιν τοὺς ρυθμικοὺς πόδες γιὰ νὰ βοηθήσῃ προφανῶς τὸν ἀναγνώστη κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς προσωδιακῆς ἀπαγγελίας. Ἐν ἀρχῇ: βακχεῖος 5χρονος // ἦν ὁ λόγος: παιὼν α' 5χρονος // καὶ ὁ λόγος: παιὼν α' 5χρονος / ἦν πρὸς τὸν Θεόν: σπονδεῖος 4χρονος + κρητικὸς 5χρονος = 9 χρόνοι καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος: δάκτυλος 4χρονος + παιὼν α' 5χρονος = 9 χρόνοι οὗτος ἦν: κρητικὸς 5χρονος // ἐν ἀρχῇ: βακχεῖος 5χρονος⁴³.

Ἀξιζεῖ νὰ σημειώσουμε ὅτι στὴν περίπτωσιν ποὺ ἡ ἀνάγνωσις γίνεται ἀπλᾶ, χωρὶς νὰ ἐκτελοῦνται προσωδιακὰ οἱ ρυθμικοὶ πόδες, ἀκόμη καὶ σήμερὰ στὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία ὀνομάζεται «χῦμα ἀνάγνωσις». Καὶ ἀπ' ἐδῶ προφανῶς προῆλθεν ἡ λαϊκὴ ἐκφραση «τοῦ τὰ πα χῦμα». Ἀκόμη νὰ ὑπενθυμίσουμε τὴ διάκριση ψάλτη καὶ ἀναγνώστη ποὺ ὑπῆρχε στὸ βυζάντιο, ἀκριβῶς διότι θὰ ἔπρεπε ὁ ἀναγνώστης νὰ ἐξασκηθεῖ στὴν προσωδιακὴ ἀπαγγελίαν⁴⁴.

41. Ὁ.π., σ. 752.

42. Κώδ. 587, Εὐαγγελιστάριο Μ. Διονυσίου, βλ. Ε.Ε.Β.Σ. 27 (1957) σ. 233.

43. Ἐτσι ἐξηγεῖται ἡ χαρακτηριστικὴ ἐκφραση τῶν Δυτικῶν τοῦ Μεσαίωνα, ποὺ δυσκολεύονταν στὴν ἀνάγνωσιν τῆς Ἑλληνικῆς: «Graeca sunt, non leguntur».

44. Σημειωτέον ὅτι ὁ Carsten Høeg στὸ ἔργο του *La notation ekphonétique*, Monumenta Musicae Byzantinae, Copenhagen 1935, σ. 153, καταλήγει στὸ συμπέρασμα: «Je rapelle que plusieurs détails de l'ekphonèse byzantine prouvent que la valeur musicale de l'accentuation grecque a été un fait décisif pour la création de cette déclamation artistique». Ὁμοίως καὶ ὁ Høeg ἀγνοεῖ τὴν ἀντίληψιν περὶ προσωδιακῆς ἀναγνώσεως τῶν ἐλλήνων λογίων τῆς Τουρκοκρατίας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.

α. Στὴν Ἑλληνικὴ φιλολογικὴ παράδοση τῆς Τουρκοκρατίας δὲν ὑπάρχει διαπίστωση ἢ ὁμολογία ἀπώλειας τῆς προσωδίας· τοῦναντίον, εἶναι διάχυτη ἡ πεποίθηση ὅτι ἡ προσωδία εἶναι γνωστὴ καὶ ζωντανή.

β. Τοῦλάχιστον κάποια —ἂν ὅχι μεγάλη— ὁμοιότης τῆς προσωδιακῆς προφορᾶς τοῦ Ἑλληνικοῦ λόγου, ὅπως τοῦλάχιστον τὴν ἐννοοῦσαν οἱ λόγιοι τῆς Τουρκοκρατίας, σώζεται καὶ σήμερα στὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀναγνώσματα καὶ στὶς ἐκφωνήσεις· καὶ εἶναι δυνατόν, μελετῶντας τὰ φθαρμένα προσωδιακὰ στοιχεῖα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀναγνωσμάτων (ὅπως αὐτὰ ἐκτελοῦνται σήμερα) μὲ τὴ βοήθεια μουσικολόγων τῆς βυζ. μουσικῆς καὶ λαμβάνοντας ὑπόψη τὶς περιγραφὰς τῶν λογίων περὶ ρυθμοῦ καὶ προσωδίας, ν' ἀναπλάσουμε τὴν προσωδία καὶ τὸ ρυθμὸ ὅπως τὰ ἐννοοῦσαν οἱ λόγιοι.

γ. Δεδομένου ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς λόγος τῶν Εὐαγγελίων ἀλλὰ καὶ τῶν Βυζαντινῶν λογίων βαίνει σὲ ρυθμικοὺς πόδες, ὅπως καὶ ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς καὶ ἀφοῦ οἱ ρυθμικοὶ πόδες δύνανται νὰ ἐκφωνοῦνται κατὰ τὴν προσωδιακὴν προφορὰ τῶν ἀναγνωσμάτων τῆς Ἐκκλησίας⁴⁵, μᾶλλον πρέπει ν' ἀποδεχτοῦμε ὡς ὀρθὴ τὴν ἄποψη τοῦ Κων/νου Οἰκονόμου, ὅτι δηλ. αὕτῃ περίπου εἶναι ἡ προσωδιακὴ προφορὰ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ λόγου, ὃν οἱ πατέρες ἡμῶν (ἀρχαῖοι, βυζαντινοὶ καὶ μεταβυζαντινοὶ) ἐφθέγγοντο καὶ «εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν».

45. Βλ. καὶ φασιματογράφημα στὸ τέλος τῆς ἐργασίας.

